

Antikviteter og snurrepiperier – hverdagslivets materialitet!

– om den «ethnografiske samling vedrørende Norge»

Av Knut Olav Aslaksen

Universitetsmuseet i Bergen har nærmere 25.000 gjenstander i sin «bygdesamling». Dette er gjenstander som dokumenterer hverdagslivets materialitet i det forindustrielle fiskeri- og jordbrukssamfunnet. Her finner vi bruks- og prydgjenstander, bygningsdeler, redskaper, innbo, husflid og kuriosa. Alt er håndverksmessig utført, til bruk i hverdag og fest.

Figur 1. Bergens national-ethnografiske forening holdt til i trange lokaler i Bankgt. 8. Utstillingen ble levendegjort med bruk av voksdukker, en spesialitet Adrian Jacobsen var kjent for. Langbordet i bildet kan du i dag se på Historisk museum. Foto: Olaf Andreas Svanøe, Norsk Folkemuseum.

Gjenstandene i samlingen kommer hovedsakelig fra bygder på Vestlandet, men også fra nærliggende dalstrøk som hadde samkvem med bygdene vestpå. Samlingen har aldersverdi og historisk verdi som kilder til tidligere tiders levesett. De må betraktes som sosiale markører som like gjerne formidler kunnskap om levesettet i byene før industrialiseringen omkalfatret landskapet med nye næringer og nye kommunikasjonsformer på midten av 1800-tallet.

Dette autentiske materialet er del av vår felles hukommelse og nødvendige kilder og referanser for å kunne forstå fortiden, men også for å kunne forstå «samtidserdiene», dvs. vår egen bruk og fortolkning av gjenstandsmateriale fra tidligere tider.

Den nære fortid

Det var Bergens Museums grunnlegger W.F.K. Christie (1778–1849) som tok initiativ til samlingen allerede i 1840. Den ble endelig vedtatt opprettet av direksjonen i 1846, dvs. nærmere en generasjon etter at museet ble stiftet i 1825. Det store hamskiftet sto nå for døren i landdistriktene. Christie må ha sett at tidligere tiders bygdekultur og levesett var i ferd med å forsvinne, og at forbindelsen til den nære fortid dermed kunne gå tapt. Tidligere hadde museet særlig lagt vekt på å sikre seg kulturhistoriske gjenstander fra oldtid og middelalder, etter hvert også fra århundrene etter reformasjonen, men samtidens bindeledd bakover i tid sto i fare!

Det nye var altså at Christie samlet gjenstander som var i bruk i hans egen samtid. Det store histo-

riske tablået med sin bakgrunn og mellomgrunn skulle ifølge kulturhistorikeren Robert Kloster (1905–1979) suppleres med en nødvendig forgrunn som ennå ikke hadde fått «alderens forsonende patina». Dette var i seg selv noe nytt og banebrytende og foregrep arbeidet til senere markante etnografiske samlere og institusjonsbyggere som Artur Hazelius (1833–1901) (Nordiska Museet, 1872/80) og Hans Aall (1869–1946), (Norsk Folkemuseum, 1894). Hensikten var nokså klar, gjenstandene skulle bygge broer bakover i tiden for «at opplyse Formerne og Indretningerne av lignende Sager i Oldtiden og Middelalderen». Hverdagslivets former og funksjoner var det sentrale, ikke nødvendigvis det vakre, særegne eller sjeldne.

Det var ikke noe nytt at Christie søkte etter bindeledd til fortiden. Allerede i ungdommen begynte han å samle sagn, ord og uttrykk. Hans ambisiøse vitenskapelige verk, et *Dialecticon*, kunne han ikke fullføre pga. svekket arbeidsevne og dårlig syn, noe han beklager i et brev¹ til C.A. Holmboe i 1846. Etter sin død skulle imidlertid manuskriptet overlates til Bergens Museum, «fordi Museet og Ordbogen i en vis Henseende kunne siges at være Søsken». *Norsk Dialect-Lexicon* ble først utgitt av Gustav Indrebø (1889–1942) i Bergens Museums Årbok i 1937. Også i sin språksamling var Christie opptatt av det folkelige og hverdagslige som et rettmessig uttrykk for Vestlandets kultur, for «at opplyse Ord af de Bergnhusiske Dialecter». Christie var en alt omfavnende, vitebegjærlig samler som allerede i invitasjonen til etableringen av museet i 1825 hadde appellert til vitenskape-

lig grundighet, mer enn til følerier. Til «for Norges Ære og Nationalitet omhyggelige Mænd», ikke til «nasjonalt begeistrede menn», som var et annet uttrykk i tiden.

Etter Christies bortgang i 1849 var det ikke lenger noen sentral drivkraft ved museet til å videreføre dette kulturhistoriske samlingsarbeidet, selv om samlingene år om annet fortsatte å øke gjennom gaver og innkjøp. I de påfølgende tiårene ble museet ledet av overlege D.C. Danielssen (1815–1894), og det naturvitenskapelige arbeidet kom naturlig nok mer i forgrunnen.

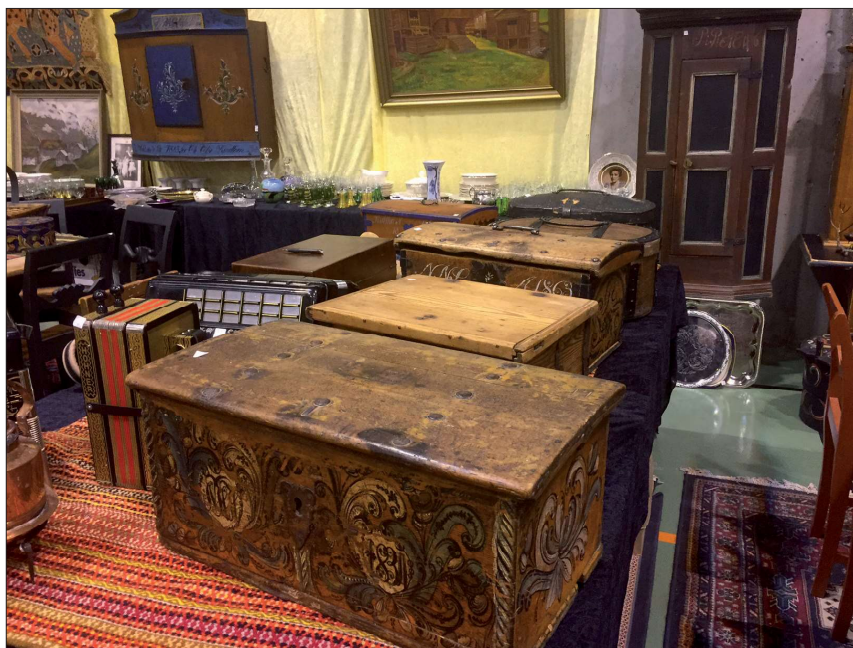
Kampen om antikvitetene

Fra slutten av 1860-årene foreligger det en *Katalog over den ethnografiske samling vedrørende Norge*, som inneholder 735 nummer. Ved årtusenskiftet teller samlingen over 8000 nummer. Noe må ha skjedd, interessen for bygdekulturen var ikke forsvunnet. Fra midten av århundret begynte utenlandske reisende å vise interesse for naturen på Vestlandet, og dermed ble også landsdelens gjenstandskultur ettertraktede reise-minner og suvenirer. Fra 1880-årene fikk vi en rivende utvikling av turismen i bygdene, med organiserte turistreiser fra England og kontinentet og en massiv utbygging av hoteller i fjorddistriktene. Kampen om gjenstandsarven og «antikvitetene» strammet seg til, mellom turister, oppkjøpere og samlere. Blant disse var også museene, som ønsket å ta vare på representative gjenstander fra fortiden.

En av de som tidlig så behovet for å ta vare på gjenstander fra et bygdesamfunn i rask endring, var svenske Artur Hazelius. Som Chris-

tie var Hazelius språkforsker. Under sine reiser rundt i Sverige innså han at det gamle bondesamfunnet holdt på å forsvinne. Det ble bygd fabrikker og sagbruk, jordbruket ble mekanisert, og nye jernbanespor krysset landskapet. Samtidig flyttet mange mennesker fra landsbygda og inn til byene. Sverige var i union med Norge, og Hazelius fattet derfor også interesse for norske gjenstander. På 1880-tallet kjøpte han hestelass på hestelass med etnografika fra norske bygder og førte dem til Nordiska Museet i Stockholm². Hazelius samlet også på bygninger og tok initiativ til friluftsmuseet Skansen (1891), som kom til å danne mønster for andre friluftsmuseer både i og utenfor Norden.³ Skansen ble bl.a. en direkte inspirasjonskilde for Hans Aall og etableringen av Norsk Folkemuseum i desember 1894.

I Norge ble Hazelius oppfattet både som inspirator og som en trussel mot norsk kulturarv og selvstendighet i unionen. I begrunnelsen for en søknad til Nordensfjeldske Kunstindustrimuseum, om midler til en innsamlingsreise i 1894, viste Hans Aall til utenlandske turisters og oppkjøperes tiltagende «utplynding af landet». Det var derfor en plikt for norske museer å redde mest mulig. Det var altså ikke bare oppkjøpere, samlere og turister som frarøvet oss kulturarven, men også kolleger ved utenlandske museer. Tidsånden var nasjonal både i kulturell og politisk forstand, og interessen for landets særegne gjenstandskultur fikk et markant oppsving. I Bergens Museums Inberetning 1895 heter det bl.a.: «Den allerede meget betydelige samling er

Figur 2. Antikvitetsmesse i Bergen Turnhall. Stor interesse for eldre gjenstandsmateriale som bidrar til identitetsmarkering i hytter og hus. Foto: Knut Olav Aslaksen

i aaret kompletteret ved udvalg af den rigelige tilførsel som hele aaret igjennem strømmer ind til byen ved de stadig omstreifende opkjøbere ... selv de ubetydelige ting, lokkede af rykter om overdrevne turistpriser.»

Bergens national-ethnografiske forening

I Bergen fant samlerinteressen et nytt uttrykk ved etableringen av «Bergens national-ethnografiske Forening i Bergen» i 1892. Medlemmene av foreningen besto av byens fremste «menn», med borgermester Archtander i spissen. Formålet var «at søge oprettet et norsk Folkemuseum i Bergen eller istandbringe en national-ethnografisk Samling, knyttet til et af Bergens Musæer.» Foreningen engasjerte den erfarne «etnologen» Adrian Jacobsen (1853–1947) (se annen artikkel i årboken) til å forestå innsamlingsarbeidet. Første utstilling ble avholdt i et lokale

på hjørnet Bankgaten–Skostredet, men allerede i 1897 ble foreningen oppløst og samlingen på hele 2500 gjenstander overført til Bergens Museum. Samtidig kom Bergens Museum og det nyetablerte Norsk Folkemuseum inn på statsbudsjettet med øremerkede bevilgninger til oppbygging av etnografiske samlinger i hhv. Kristiania og Bergen. De store geografiske avstandene gjorde det naturlig med to nasjonale folkemuseer, ble det hevdet. Egentlig var dette en liten bakromshandel mellom direktør Hans Aall ved Norsk Folkemuseum og Bergen Museums konservator og senere direktør Jørgen Brunchhorst (1862–1917), som da var stortingsrepresentant og aktiv under budsjettbehandlingen. En vinn-vinn-situasjon for begge institusjoner, og grunnlag for nært samarbeid mellom institusjonene i en årrekke. Den øremerkede bevilgningen til samlingsarbeidet fortsatte til

<u>Innhold.</u>		214.
<u>Kledningsstykke</u>	a. for mandfolk 7 -	i. ølbølle og skåler 14 -
	b. " " kvindfolk 29 -	k. mindre dukker m.m. 11 -
<u>Linnedstykker</u>	5 -	l. ambere 1 -
<u>Smykker</u>	a. af bæn og halse 5 -	m. smørkander m.m. 9 -
	b. af fæst i brystet 28 -	n. stager og lamper 4 -
	c. fingerringe 2 -	o. kiver 2 -
	d. shospander 10 -	p. bare-redskaber 1 -
<u>Livbelter</u>	33 -	q. mangefædet og støjgerd 9 -
<u>Væv- og spindeværker</u>	9 -	r. barberklinge 2 -
<u>Sj- og strikkeredskaber</u>	17 -	s. vævredskaber 29 -
<u>Tepper, Tapete</u>	9 -	<u>Knive og knivslidde</u> 12 -
<u>Møbler</u>	a. stole 2 -	<u>Musikalske instrumenter</u> 5 -
	b. tafeletter og bosthuus m.m. 3 -	<u>Tobakspiber</u> 4 -
	c. skrin og bømmer 5 -	<u>Smøhorn</u> 10 -
	d. æsker og kuffer 6 -	<u>Knitthorn</u> 3 -
<u>Husgeråd Husholdsgjeld</u>	a. øser 5 -	<u>Skie og troy</u> 3 -
	b. slev 2 -	<u>Stave, stokke</u> 3 -
	c. raspe 1 -	<u>Laase</u> 4 -
	d. tøværer 3 -	<u>Bygningsredskaber</u> 1 -
	e. skeer 12 -	<u>Kjøre- og ridetøj</u> 14 -
	f. talemønstre og fæd 5 -	<u>Agerdykningsredskaber</u> 35 -
	g. ølkander 9 -	<u>Både og båds-redskaber</u> 2 -
	h. kander med tæ 7 -	<u>Fiske-redskaber</u> 12 -
	214.	<u>Hvorfænge-redskaber</u> 33 -
		437

Figur 3. En av de eldste gjenstandsoversiktene som er i museets arkiv. Foto: Sonja Insetset

inn i mellomkrigsårene. Like før århundreskiftet ble det samlet inn så mye materiale at museets ansvarlige konservator, arkeologen Gabriel Gustavson⁴ (1853–1915), uttrykte bekymring for mangelfull systematikk og proveniens.

Den økte interessen for nasjonale etnografika skyldtes også behovet for en gjenstandskultur som kunne representere vår nasjonale egenart, og hadde sin parallell i andre nasjonale prosesser fram mot unionsoppløsningen. Historiserende gjenstandstyper og stiluttrykk ble nå tatt i bruk i en fornyelse av nasjo-

nale idealer, som eksempelvis bu-nadssøm og trearbeider i dragestil. Produksjon og bruk var ikke lenger kun håndverksbasert og stedbundet, men ledd i en kommersiell omsetning innrettet mot den voksende bybefolkningen.

Bygningsarv og kulturlandskap

Den eldre gjenstandskulturen fra det førindustrielle jordbruks-samfunnet var sikret for ettertiden. Men hva med miljøet gjenstandene vokste fram av, restene av det førindustrielle kul-

turlandskapet og bygningsmiljøet?

Norsk folkemuseum samlet som nevnt også bygninger fra ulike deler av landet. Dette ble aldri en del av Bergens Museums program. I.C. Dahl hadde i 1840-årene ivret for å etablere et folkemuseum i Bergen, og foreslo bl.a. at Vang stavkirke burde gjenreises i parken ved Lille Lungegårdsvann. Kirken ble i stedet kjøpt av den prøyssiske monarken Friedrich Wilhelm IV og gjenreist i Schlesien (1842) i dagens Polen. Senere initiativ foreslo etablering av et folkemuseum både på Nordnes og på Bergenshus.

Figur 4. Bygdesamlingen flyttes nå over til moderne og sikre fjellmagasin. Foto: Knut Olav Aslaksen

Vestlandet fikk imidlertid aldri et større bygningshistorisk friluftsmuseum slik som Norsk Folkemuseum på Bygdøy og De Sandvikske Samlinger på Lillehammer. Derimot fikk landsdelen en desentralisert struktur av regionale bygningshistoriske museer som De Heibergske samlinger, Sunnhordland Museum, Hardanger og Voss Folkemuseum, Hordamuseet mfl. De Heibergske samlinger i Sogn har bl.a. landets største samling av redskaper med røtter tilbake til de eldste tider. Interessant nok brukte Gjert Falch Heiberg (1871–1944) eldre ordbøker som grunnlag når han skulle søke etter de første gjenstandene til samlingen.

Bergen fikk etter hvert et urbant friluftsmuseum og et bygningshistorisk arkiv i Gamle Bergen Museum (1949), bygd opp av arkitekt Christian Bjercknes (1901–1981) etter idealene fra Den Gamle By i Århus.

I tillegg er autentiske bygningsmiljø tatt vare på, som eksempelvis klyngetunene på Aga og Havrå. Også denne utviklingen kan knyttes til det etnografiske arbeidet ved Bergens Museum. I 1937 tok konservator Robert Kloster initiativ til *Kulturgeografiske registreringer på Vestlandet* som et samarbeid mellom Stavanger Museum og Bergens Museum. Ved hjelp av studiereiser, spørreskjema og et nettverk av lokale museer og informanter ble store

deler av landsdelen registrert innenfor følgende kategorier: 1. *Tun og tunskipnad*, 2. *Byggemåte*, 3. *Eldstad*, 4. *Husbunad* og 5. *Drakt*.

Museumsfolkene⁵ tok også initiativ til annen dokumentasjon, som fotografering og filmopptak. Kloster søkte bl.a. Kirkedepartementet om midler til dokumentasjon av den gamle drifts- og levemåten på den vegløse gården Havrå på Osterøy. *Havråfilmen* (1949–1952) ble produsert av Norsk Film AS. Foto/regi var ved Sigurd Agnell, assistert av Kyrre Grepp og med faglige bidrag fra bl.a. Johannes Revheim (1907–1998), som var styrer ved Hordaland Landbruksmuseum på Stend (senere Hordamuseet). Fil-

men er en enestående dokumentasjon av livet i det gamle fellestunet og ble i 1974 supplert av *Havråboka* skrevet av etnologen Brita Gjerdåker Skre, som var forskningsassistent på prosjektet og bodde på Havrå et års tid i 1949/50. I en etterfølgende periode laget Kyrre Grepp flere kortfilmer som dokumenterte gamle håndverkstradisjoner. Filmene skapte fornyet oppmerksomhet og formidlet viktig kunnskap om den forgjengelige bygdekulturen.

I dag er levemåten og driftsformene knyttet til den eldre gjenstandskulturen borte. Kunnskapen blir søkt ivaretatt og formidlet av museer, i kulturhistoriske bøker og i nye kanaler som den digitale kunnskapsportalen GRIND og sosiale medier.

Den fjerne samtid

Gjenstandene i bygdesamlingen er uttrykk for en håndverksbasert folkelig kultur der ting ble laget for eget bruk. Produsent- og konsumentrollen var hovedsakelig sammenfallende i rom og tid. I tillegg til sine bruksegenskaper og håndverksmessige utførelse er mange gjenstander forseggjort med et særegent utseende. Dette var estetiske kvaliteter som den østerrikske kunsthistorikeren Alois Riegl ble oppmerksom på. Han hadde tidligere arbeidet med klassisk stilhistorie. I 1894 introduserte han uttrykket «Folkekunst» for å betegne gjenstandsmateriale fra den førindustrielle bygdekulturen med dekorativ utforming. Materialet i bygde-

samlingen ved Universitetsmuseet er en rik kilde til forskning på stilmessige fellestrekk, forbindelser og utbredelse av ulike gjenstandstyper i den norske folkekunsten.

Robert Kloster er kanskje den som har arbeidet mest med gjenstandene i bygdesamlingen. Han påviste ulikhet og fellestrekk mellom materialet fra Vestlandet og det østafjelske, og særtrekk ved ulike geografiske områder. Dessuten skjedde det enkelte steder en overgang fra selvforsynte «håndverksbygder» til mer spesialisert «bygdehåndverk» for omsetning, som ifølge Kloster var knyttet til naturgitte forhold og skiftende økonomiske konjunkturer.

Bygdesamlingen reflekterer hovedsakelig 1700- og 1800-tallets materielle kultur. For Christie var dette et nødvendig bindeledd til den nære fortid som sto i en ubrutt tradisjon med tidligere tiders kultur og levesett. Med «hamskiftet», industrialiseringen og mekaniseringen av jordbruket fra midten av 1800-tallet brytes mange tradisjoner, mens nye vokser fram.

Den voksende nasjonale interessen skapte nye historiserende tradisjoner bygd på eldre forbilder. Dette er høyst levende tradisjoner i det postmoderne norske samfunnet og er uttrykk for nasjonal og regional egenart. Interessen for gjenstandskulturen som symboler har blomstret opp i tilknytning til viktige politiske og kulturelle hendelser som unionsoppløsning, okkupasjon, EU-kamp og hendelser som de olympiske vinterlekene på Lillehammer. Den tidligere bygdekulturen er blitt en kulturell og sosial markør for vår tid. Vi ser det i en utbredt bruk av bunader på høytidsdager, og salg av suvenirer og reiselivsprodukter. Husflid, antikviteter og snurrepiperier er blitt dekorative elementer i norske hytter og hus, ikke minst som inventar i de nye fjellandsbyene i vårt moderne kulturlandskap. «Fortiden er et fremmed land»⁶ som vi i dag oppsøker, opplever, bruker og fortolker på høyst ulik måte.

Utstillingslokalene til «Den national ethnografiske forening i Bergen» var i Bankgaten 8. Huset skal være bygget like etter bybrannen i 1702. Foto: Knut Olav Aslaksen

Forvaltningsansvar og formidling

Det autentiske materialet i museenes bygdesamlinger er del av vår felles hukommelse og er nødvendige kilder og referanser for å kunne forstå fortiden. De er viktige også for å kunne forstå «samtidserdiene», dvs. vår egen bruk og fortolkning av gjenstandsmaterialet fra fortiden. Det materialet som Christie fant nødvendig å samle som et bindeledd til den nære fortid, er dermed også blitt en referanse til forståelsen av vår egen tid.

Ifølge ICOMs etiske prinsipper har «... museer plikt til å anskaffe, bevare, utvikle samlinger som bidrar til å sikre samfunnets naturarv, kulturarv, vitenskapelige arv. I dette samfunnsansvaret ligger forvaltningsoppgaver som inkluderer aktsomhetsplikt, langsiktig vern, dokumentasjon tilgjengelighet og avhending under ansvar.»

Den omfattende bygdesamlingen ved Universitetsmuseet blir nå flyttet over i nye, tidsmessige magasiner. Derfor foretar museets konservatorer nå en lenge etterlengtet gjennomgang og sikring av materialet, slik at det blir tilgjengelig for nye generasjoner av forskere og publikum gjennom utstillinger, publikasjoner og digital formidling.

Kilder

- Anker, Peter: *Norsk folkekunst: kunsthåndverk og byggeskikk i det gamle bondesamfunnet*, Cappelen, 2004
- Anker, Peter: *Hardanger og fjorden*, ARFO, 2005
- Bernhoft-Osa, Theodor: Hos Heiberg på Ambla, Radiointervju NRK 15.09.1938, nb.no
- Brekke, Nils Georg (red): *Kulturhistorisk vegbok for Hordaland*, Hordaland fylkeskommune Nord 4 bokverkstad, 1993
- Hegard, Tonte: *Hans Aall – mannen, visjonen og verket*, Norsk Folkemuseum, 1994
- ICOM Norge: <http://norskicom.no/>
- Indrebø, Gustav: *W.E.K. Christie, Norsk Dialect-Lexicon og nokre folkeminne og brev*, Bergens Museums Årbok, 1937
- Kloster, Robert og Frimannslund, Borghild A.: *Innberetning om Kulturgeografiske Registreringer på Vestlandet*, Bergens Museums Årbok, 1944
- Kloster, Robert: *Håndverksbygden og bygdehåndverkeren / President Christie og det etnologiske arbeid ved Bergen Museum gjennom hundre år*, Bergens Museums Årbok, 1945
- Kloster, Robert: *Tradisjon og impuls – Festskrift til RK, Fortidsminneforeningen*, 1975
- Skre, Brita Gjerdåker: *Havråboka*, Stiftinga Havråtunet, 1974
- Universitetet i Bergens historie, Bind I*, 1996
- Huuse, Camilla: *Bli med på innsiden av bunadsfabrikken*, VG Plus 12.05.17

Noter

1. W.E.K. Christie til C.A. Holmboe, 5.10.1846.
2. Mye av gjenstandsmaterialet ble tilbakeført til Norge på 1990-tallet.
3. Ideen fikk han da han besøkte verdens første friluftsmuseum «Oscar II Samling» på Bygdøy (1885). Den ble i 1902 en del av Norsk Folkemuseum. Det eldste huset på Skansen, Vastveitloftet fra 1300-tallet, kommer fra Telemark.
4. Gustavson ble siden ansatt ved Universitets Oldsaksamling bl.a. som ansvarlig for utgravningen av Osebergskipet (1903), assistert av Haakon Shetelig ved Bergens Museum.
5. Robert Kloster, Per Gjørder, Hilmar Stigum, Egil Knoph, Johannes Revheim mfl.
6. *The Past is a Foreign Country* er tittelen på David Lowentals klassiske bok om vårt forhold til historien.